શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુ વિરચિત

શ્રીનિજાચાર્યાષ્ટકમ્ તથા
પુષ્ટિપથમર્મનિરૂપણમ્

(અનુવાદ - ગો.વા.શ્રીકાશિરામ કરશનજી શાસ્ત્રી-માંગરોલ
'શ્રીહરિરાયવાંગ્મુક્તાવલી' ભાગ-૨ માંથી સાભાર-ઉદ્ધૃત)

—: પ્રકાશક :—
શ્રીવલ્લભ વિઠ્ઠલ ગ્રન્થ પ્રકાશન મંડળ ટ્રસ્ટ- વડોદરા.

નવા પ્રકાશન માટે તૈયાર પુસ્તકો

અમારા ટ્રસ્ટ પાસે હાલ પ્રકાશન માટે જે પુસ્તકો તૈયાર છે કે જેના પ્રકાશન ખર્ચની રકમની વ્યવસ્થા બેસતાં પ્રકાશન માટે મોકલી અપાશે. પુસ્તકોના પ્રકાશનનો અંદાજી ખર્ચ નીચે જણાવેલ વિગતે છે. આમાં જે પણ વૈષ્ણવો ઉદારતાથી દ્રવ્યસહાય કરવા માંગતા હોય તે કરી શકે છે. આમાં કોઈ એક પુસ્તકનો ખર્ચ કોઈ એક વ્યક્તિ પણ ઉઠાવી શકે છે અને જો એકથી પહોંચાતું ન હોય તો બીજા બે કે ત્રણ વ્યક્તિઓ મળીને પણ ઉઠાવી શકે છે. પ્રકાશન માટે જે પુસ્તકો તૈયાર છે તેના ખર્ચની અંદાજી રકમ સહ વિગત :-

પુસ્તકનું નામ	લેખક	ભાષા	અંદાજી ખર્ચ
(૧) જલભેદ દર્શન-૧ (પૂર્વપીઠિકા)	ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૩૦,૦૦૦
(૨) સિદ્ધાન્ત રહસ્ય દર્શન ભાગ-૧ (પૂર્વપીઠિકા)	ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૪૫,૦૦૦
(૩) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ભક્તિયોગ (બારમો અ.)	ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૨૦,૦૦૦
(૪) બ્રહ્મસમ્બન્ધ અથવા આત્મનિવેદન	ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૧૨,૦૦૦
(૫) શ્રીવલ્લભ વચનામૃત સંગ્રહ	ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૧૫,૦૦૦
(૬) બ્રહ્મસમ્બન્ધ (બ્રહ્મસમ્બન્ધ અંગેના પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો)	ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૧૮,૦૦૦
(૭) શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુચરણ કૃત-'ન્યાસાદેશ' વિવરણ	અનુવાદ- ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૧૦,૦૦૦
(૮) શ્રીમત્ પ્રભુચરણ શ્રીગુસાંઈજી-શ્રીવિઠ્ઠેશ્વરજી	ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી	ગુજરાતી	૦૮,૦૦૦

પુષ્ટિમાર્ગીય વિષયો પર પૂ.ગો.શ્રીચંદ્રગોપાલજી મહારાજશ્રીના થતા પ્રવચનો તથા શિબિર વિષયોની તૈયાર સી.ડી.(એમ.પી.૩) ની યાદી

વિષય	સ્થળ	સી.ડી.નં.	ન્યોછાવર
૧) સર્વનિર્ણય ફલપ્રકરણ-૧	ગોવર્ધન શિબિર	૩	૬૦
૨) સર્વનિર્ણય ફલપ્રકરણ-૨+પ્રોટોકોલ	તિથલ શિબિર	૩+૧	૮૦
૩) સર્વનિર્ણય ફલપ્રકરણ-૩+પ્રોટોકોલ	લોનાવાલા શિબિર	૩+૧	૮૦
૪) સર્વનિર્ણય ફલપ્રકરણ ૪	તિરૂપતિ શિબિર	૩	૬૦
૫) સર્વનિર્ણય ફલપ્રકરણ ૫	જયપુર શિબિર	૨	૪૦
૬) સર્વનિર્ણય ફલપ્રકરણ ૬	દેવલાલી શિબિર	૧	૨૦
૭) સર્વનિર્ણય ફલપ્રકરણ ૭	જગન્નાથપુરી શિ.	૨	૪૦
૮) ન્યાસાદેશ ભાગ-૧	રાજકોટ શિબિર	૩	૬૦
૯) ન્યાસાદેશ ભાગ-૨	સિહોર શિબિર	૨	૪૦
૧૦) ન્યાસાદેશ ભાગ-૩-૪	આણંદ શિબિર	૩	૬૦
૧૧) ન્યાસાદેશ ભાગ-૫	ભાવનગર શિબિર	૨	૪૦
૧૨) એકાદશ સ્કન્ધ ભાગ-૧ થી ૭	વડોદરા શિબિર	૧૩	૨૬૦
૧૩) ભક્તિવર્ધિની ભાગ-૧	જતિપુરા શિબિર	૧	૨૦
૧૪) ભક્તિવર્ધિની ભાગ-૨	વજ્રેશ્વરી શિબિર	૨	૪૦
૧૫) ભક્તિવર્ધિની ભાગ-૩	વડોદરા શિબિર	૨	૪૦
૧૬) ભક્તિવર્ધિની ભાગ-૪	જેસલમેર શિબિર	૨	૪૦
૧૭) ભક્તિવર્ધિની ભાગ-૫	રામેશ્વર શિબિર	૧	૨૦
૧૮) વિરહ ચતુઃશ્લોકી	વડોદરા પ્રવચન	૨	૪૦
૧૯) સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી	સુરત-શિબિર	૧	૨૦
૨૦) યમુનાષ્ટક ૧-૨-૩-૪	મુંબઇ પ્રવચન	૯	૧૮૦
૨૧) વિવેકધૈર્યાશ્રય	મુંબઇ પ્રવચન	૮	૧૬૦
૨૨) ભક્તિવર્દ્ધિની	મુંબઇ પ્રવચન	૩	૬૦
૨૩) નિરોધલક્ષણ	વડોદરા ક્લાસ	૨	૪૦
૨૪) રાસપંચાધ્યાયી	મુંબઇ પ્રવચન	૩	૬૦
૨૫) ગોપીગીત	મુંબઇ પ્રવચન	૨	૪૦

(અનુસંધાન કવરપેજ ૩ ઉપર)

(અનુસંધાન કવરપેજ ૨ નું ચાલુ)

૨૬) દાનલીલા	મુંબઇ પ્રવચન	૧	૨૦
૨૭) યુગલગીત	મુંબઇ પ્રવચન	૧	૨૦
૨૮) ભ્રમરગીત	મુંબઇ પ્રવચન	૧	૨૦
૨૯) સિદ્ધાન્ત રહસ્ય	મુંબઇ પ્રવચન	૨	૪૦
૩૦) નિરોધલક્ષણ	અમદાવાદ પ્રવચન	૧	૨૦
૩૧) ભક્તિયોગ	કલકત્તા પ્રવચન	૧	૨૦
૩૨) કીર્તન-ભાવાર્થ શિબિર -૧- ૨-૩	અમદાવાદ શિબિર	૬	૧૨૦
૩૩) સાધના સોપાન,સર્વોત્તમ સ્તોત્ર	ચમ્પારણ્ય શિબિર	૫	૧૦૦
૩૪) સેવાફલ	વડોદરા ક્લાસ	૫	૧૦૦
૩૫) સિદ્ધાન્ત રહસ્ય	કલકત્તા શિબિર	૨	૪૦
૩૬) ગીતા-૧૭, જલભેદ, પુષ્ટિવિવેક	બાળ-શિબિર-૩	૨	૪૦
૩૭) ગીતા-૧૬, સંન્યાસનિર્ણય,	બાળ-શિબિર-૪	૧	૨૦
૩૮) પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા	મુંબઇ પ્રવચન	૧	૨૦
૩૯) ભક્તિહંસ	બેંગલોર શિબિર	૩	૬૦
૪૦) સંન્યાસનિર્ણય	અમદાવાદ પ્રવચન	૧	૨૦
૪૧) ષોડશગ્રન્થ-ઉચ્ચારણશુદ્ધિ સાથે	વિંશતિ ગ્રન્થાઃ	૧	૨૦
૪૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	એમ.એસ.યુ.-વડો.	૧	૨૦
૪૩) વેણુગીત	બેંગ્લોર ક્લાસ	૧	૨૦
૪૪) ભક્તિહંસ -૧-૨-૩-૪-૫	વડોદરા શિબિર	૬	૧૨૦
૪૫) વેણુગીત	વડોદરા પ્રવચન	૧	૨૦
૪૬) ગીતા-૧૪,શિક્ષાઃશ્લોકા,અણુભાષ્ય	બાળ-શિબિર-૫	૧	૨૦
૪૭) ચતુઃશ્લોકી	વડોદરા ક્લાસ	૪	૨૦
૪૮) પુષ્ટિમાર્ગ લક્ષણાનિ	વડોદરા પ્રવચન	૧	૨૦
૪૯) અષ્ટાંગયોગ અને સેવાયોગ	વડોદરા શિબિર	૧	૨૦
૫૦) પ્રોટોકોલ્સ, અષ્ટાંગયોગ, અવધૂતાખ્યાન	બાળ-શિબિર-૬	૧	૨૦
૫૧) અંતઃકરણપ્રબોધ	વડોદરા ક્લાસ	૨	૪૦
૫૨) ભક્તિવર્દ્ધિની	જૂનાગઢ શિબિર	૨	૪૦
૫૩) વેણુગીત-૨	રાજકોટ ક્લાસ	૧	૨૦

શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુ વિરચિત

શ્રીનિજાચાર્યાષ્ટકમ્ તથા પુષ્ટિપથમર્મનિરૂપણમ્

(અનુ. – ગો.વા.શ્રીકાશિરામ કરશનજી શાસ્ત્રી –માંગરોલ
તથા ગો.વા.શ્રીવસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી
(‘શ્રીહરિરાયવાંગ્મુક્તાવલી’
ભાગ–૧ તથા ભાગ–૨ માંથી સાભાર–ઉદ્ધૃત)

આ પ્રકાશનમાં દ્રવ્ય સહાયકર્તા -

પ્રવિણભાઇ ન.પરીખ, અ.સૌ.રમોલાબેન પ્ર.પરીખ તથા પરિવારના
ના સર્વ વૈષ્ણવોને જયશ્રીકૃષ્ણ

પ્રકાશક
શ્રીવલ્લભ વિઠ્ઠલ ગ્રન્થ પ્રકાશન મંડળ ટ્રસ્ટ

પ્રકાશક તથા પ્રાપ્તિ સ્થાન
શ્રીવલ્લભ વિઠ્ઠલ ગ્રન્થ પ્રકાશન મંડળ ટ્રસ્ટ
C/o. શ્રીચુનીભાઈ જી.શાહ, કૃષ્ણકાન્તભાઈ ટી.શાહ, વિનોદભાઈ એન.શાહ
‘‘શ્રીરાધાકૃષ્ણકુંજ’’ બી-૪૧/૧ શ્રીનગર સોસાયટી,એચ રોડ, અકોટા રોડ,
દિનેશ મિલ પાછળ, વડોદરા - ૩૯૦ ૦૨૦
ફોન : ૨૩૨૬૮૯૭ સમય : બપોરે ૨-૦૦ થી ૬-૦૦
E-mail : **shreevallabhvitthal@gmail.com**

© સર્વ હક્ક પ્રકાશકને આધીન

પ્રથમ સંસ્કરણ વિ.સં. -૨૦૬૯, ફાગણ સુદ, ઈ.સ. માર્ચ-૨૦૧૩

પ્રત - ૫૦૦

ન્યોછાવર - રૂા. ૫-૦૦

કમ્પ્યુટર ટાઈપ સેટિંગ તથા મુદ્રક :-
વલ્લભ વિઠ્ઠલ કમ્પ્યુટર્સ
૨૯-પરિચય પાર્ક, જે.પી.રોડ પોલીસ સ્ટેશનની પાછળ, દીવાળીપુરા, વડોદરા.
ફોન : (૦૨૬૫) ૨૩૫૧૭૮૧, મો : ૯૮૯૮૧૦૬૪૪૯

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

બે શબ્દ

શ્રીમહાપ્રભુ, શ્રીપ્રભુચરણ, શ્રીગોવર્દ્ધનધરણની અસીમ કૃપાથી શ્રીહરિરાયચરણ વિરચિત બે લઘુગ્રન્થો **'શ્રીનિજાચાર્યાષ્ટકમ્'** તથા **'પુષ્ટિપથમર્મનિરૂપણમ્'** બાળકોના અધ્યયન માટે પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે તેથી હું ખૂબ જ આનન્દ અનુભવું છું.

વર્ષ ૮ થી ૧૨, વર્ષ ૧૩ થી ૧૮, વર્ષ ૧૯ થી ૨૫ અને વર્ષ ૨૬ થી ૪૦ તથા ૪૦ થી ઉપર વયસ્કોની વયના બાળકો/યુવાનો માટેની પ્રશિક્ષાણ શિબિર પૂજનીયા શ્રીજીજી (પૂ.ગો.શ્રીઈન્દિરાબેટીજી) દ્વારા પ્રસ્થાપિત શ્રીવલ્લભ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ દ્વારા વડોદરા મુકામે (૧૧ મે થી ૧૮ મે ૨૦૧૩) યોજવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. તેમાં ઉપસ્થિત થનારા શિબિરાર્થીઓને પ્રશિક્ષાણ અર્થે સરળ ભાષામાં અધ્યયન પુસ્તિકા અપેક્ષિત હતી તેથી આનું પ્રકાશન શીઘ્રતાથી લેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું અને તે આજે મૂર્તરૂપમાં પ્રકટ થઈ રહ્યું છે.

આ પ્રકાશનનાં કાર્યમાં ()ઉદારતાથી શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણીની સેવામાં દ્રવ્યવિનિમય કર્યો છે તે બદલ તેમને અનેકશઃ ધન્યવાદો

ગુજરાતી વિ.સં.૨૦૬૯,
ફાગણ વદ-૧૧, શનિવાર
વડોદરા.તા.૨૩-૩-૨૦૧૩

ગોસ્વામી ચન્દ્રગોપાલ
-વડોદરા.

अथ श्रीहरिरायमहाप्रभु विरचितम्

श्रीनिजाचार्याष्टकम् ।

અનુવાદ - ગો.વા.શ્રીકાશિરામ કરશનજી શાસ્ત્રી-માંગરોલ

('શ્રીહરિરાયવાઙ્મુક્તાવલી' ભાગ-૨ માંથી સાભાર-ઉદ્ધૃત)

(ઉપજાતિ)

श्रीवल्लवीवल्लभभावभावि
संतापभावात्मक एव योऽग्निः ।
प्रादुर्भवद्भक्तिसुधासमुद्र-
मुद्भावयन् सोऽस्तु सदारणं मे ॥ १ ॥

અનુવાદ - શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણના વિરહભાવને લીધે ઉત્પન્ન સંતાપના ભાવાત્મક અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભ, ભક્તિસુધા સાગરને પ્રગટ કરવા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા, તે જ અમારી ગતિ થાઓ. ॥ ૧ ॥

न यस्य कुत्रापि च धर्मयुक्तता
रहस्यतद्भावनभावनक्षमः ।
सदैव लीलालयलीननित्य:
विक्षेपयुक्तः शरणं सदा मे ॥ २ ॥

અનુવાદ - ભગવદ્ અતિરિક્ત જેઓને ક્યાંય પણ સંબંધ નથી, જે રહસ્ય અને તેની ભાવનાને ધારણ કરવામાં સક્ષમ છે અને જે ભગવદ્ લીલામાં જ નિત્ય મગ્ન છે તેવા તાપક્લેશ ભાવવાળા શ્રીવલ્લભ સદા મારું શરણ છે. ॥ ૨ ॥

वियोगसंयोगविशेषभोग-
संसाधनासादितनित्यविग्रहः ।
तत्साध्यसर्वोत्तमपुष्टिमार्ग
प्रकाशनकारणकारणं गतिः ॥ ३ ॥

અનુવાદ - સંયોગ અને વિપ્રયોગના વિશેષ ભોગ તથા તેની સિદ્ધિ માટે જેઓએ નિત્ય શ્રીઅંગ ધારણ કર્યું છે અને તે દ્વારા સાધ્ય એવા સર્વોત્તમ પુષ્ટિમાર્ગને પ્રગટ કરવામાં કારણરૂપ શ્રીવલ્લભ મારી ગતિ છે. ॥ ૩ ॥

निःसाधनस्वीयनिजाननस्मृति-
प्रमाणनिःसारितमार्गसंशयः ।
सदा दयार्द्रारुणलोचनद्वय-
प्रकाशितान्तःकरणः सदाश्रयः ॥ ४ ॥

અનુવાદ - સ્વમુખારવિંદના સ્મરણમાત્રથી જેઓએ નિઃસાધન સ્વકીયજનોનો આ માર્ગમાં ઉત્પન્ન થતો સંશય દૂર કર્યો છે અને સદા કરુણાપૂર્ણ લાલ નેત્રો વડે પોતાનું અંતઃકરણ પ્રકાશિત કર્યું છે એવા શ્રીવલ્લભ સદા મારો આશ્રય છે. ॥ ૪ ॥

श्रीगोकुलेशांघ्रिसरोजसेवा–
विशेषदोषादरदोषदाहकः ।
संशोधकोऽशुद्धिविबुद्धचेतसां
स वल्लभो वल्लभ एव मेऽस्तु ॥ ५ ॥

અનુવાદ - શ્રીગોકુલેશના ચરણકમલની સેવામાં વિશેષ દોષ જોનારાઓના દોષોને બાળી નાખનારા અને અશુદ્ધ થયેલ ચિત્ત તથા બુદ્ધિને સારી રીતે શુદ્ધ કરનારા શ્રીવલ્લભ મારા પ્રિય થાઓ ॥ ૫ ॥

(વસંતતિલકા)
कृष्णाभिमर्शजनितातिविचित्रभाव–
सद्भावभावितनिजाद्भुतसत्प्रतीकः ।
सर्वात्मभावविहितात्मतनुस्थितिश्री–
मद्विठ्ठलेशजनको ह्यवलंबनं मे ॥ ६ ॥

અનુવાદ - શ્રીકૃષ્ણ સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલ અતિ અલૌકિક ભાવથી ભાવિત અંતઃકરણવાળા નિજભક્તોની સમક્ષ અલૌકિક સુંદર આદર્શરૂપ અને સર્વાત્મભાવ માટે જ જેઓએ શ્રીઅંગ ધારણ કર્યું છે એવા શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુચરણના પિતા શ્રીવલ્લભાધીશ મારો આશ્રય છે. ॥ ૬ ॥

अस्मत्पतिः स्वपरपालनदत्तबुद्धि–
रत्यन्तसार्द्रहृदयो दयितस्वकीयः ।
मच्चित्तधामविलसन्निजनामसाम–
गानप्रियः प्रियजने करुणां करोतु ॥ ७ ॥

અનુવાદ - અમારા સ્વામી, સ્વકીયજનો અને અન્યનું પાલન કરવાની અમારી બુદ્ધિના પ્રેરક, અત્યંત આર્દ્ર હૃદયવાળા, નિજજનો જેમને અતિ પ્રિય છે એવા તથા મારા ચિત્તમાં વિલાસ કરતા નિજનામોરૂપી સુંદર સામવેદનું ગાન જેમને પ્રિય છે એવા શ્રીવલ્લભ, પ્રિયજન એવા મારા ઉપર કરુણા કરો. ॥ ૭ ॥

(પુષ્પિતાગ્રા)
स्वचरणकमलं फलं सदा मे
स यदि ददातु कृपाविशेषयुक्तः ।
निजजनविहिताघसंघहर्ता
हरतु रतिप्रतिबंधकं हरिर्नः ॥ ८ ॥

અનુવાદ - જો શ્રીવલ્લભ વિશેષ કૃપાયુક્ત બની સ્વચરણકમલોરૂપી ફળનું દાન સદા મને કરે તો નિજજનોએ કરેલા પાપના સમૂહને હરણ કરનારા શ્રીહરિ, ભગવદ્ભાવના પ્રતિબંધોને નિશ્ચિત દૂર કરે છે . ॥ ૮ ॥

इति श्रीनिजदास(श्रीहरिराय)विरचितं निजाचार्याष्टकं सम्पूर्णम्।

अथ श्रीहरिरायमहाप्रभु विरचितम्

॥ पुष्टिपथमर्मनिरूपणम् ॥

અનુવાદ – ગો.વા.શ્રીવસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

(‘શ્રીહરિરાયવાઙ્મુક્તાવલી’ ભાગ–૧ માંથી સાભાર–ઉદ્ધૃત)

(પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો **आशरो एक दृढ वल्लभाधीशको** એ પદનો પ્રતિદિન પાઠ કરે છે અને ‘પુષ્ટિમાર્ગના મર્મ’ એ ધોળનો પણ પાઠ કરે છે, પરંતુ એના મૂલ પ્રકટકર્તા કોણ છે, એ વિશે ક્વચિત જ માહિતી જોવામાં આવશે. એક ભગવદીય તરફથી શ્રીહરિરાયપ્રભુ પ્રણીત **पुष्टिमार्गमर्मनिरूपण** એ ગ્રંથ મળ્યો, ત્યારે જ એ ગ્રન્થના પ્રકટકર્તાનો અને શ્રીદ્વારિકેશપ્રભુનો એને જ અનુસરીને પદ રચવાનો નિશ્ચય થયો. શ્રીદ્વારકેશપ્રભુ માત્ર મર્મની સંખ્યા અને એનાં નામ જ સૂચવે છે, ધોળમાં પણ પ્રાયશઃ એમ જ છે, એ હેતુથી પદ અને ધોળ માત્ર ગાઈને જ સંતોષ માનવો પડતો હતો. જો કે કોઈ અનુભવી વિરલ ભગવદીયના મુખથી એ પદના ભાવાર્થનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હતો, તથાપિ શ્રીહરિરાયપ્રભુચરણકૃત મૂલ ગ્રન્થ ઉપલબ્ધ થયા પછી જે સંતોષ થાય છે તે અવર્ણનીય જ છે.)

अथ श्रीश्रीमदाचार्यकृपया परया मया ।
मार्गमर्माणि रूप्यन्ते यतः कृष्णो वशो भवेत् ॥ १ ॥

ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એવી શ્રીશ્રીમદાચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની કૃપા વડે માર્ગનાં-પુષ્ટિમાર્ગનાં મર્મોનાં રહસ્ય નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, જે નિરૂપણ કરવાથી સાક્ષાત્ સદાનંદ પ્રભુ વશ થાય.

(અથવા-જે રહસ્યોએ કરી શ્રીકૃષ્ણ વશ થાય.)

मर्म १ – (‘आशरो एक दृढ वल्लभाधीशको’)

आदौ दृढो निजाचार्यचरणाम्बुरुहाश्रयः ।
पुष्टिमार्गफलं नैव लभ्यते दानमन्तरा ॥ २ ॥
तद्दानार्थं हि सर्वेषामाचार्यप्रकटीकृतिः ।
अतः साधननिष्ठां हि सर्वामुत्सृज्य सर्वतः ॥ ३ ॥
स्वाचार्यचरणाम्भोजं भाव्यतां शरणं हृदि ।
तथापि साधनकृतिरपाखण्डित्वसिद्धये ॥ ४ ॥

પ્રથમ મર્મ એ છે કે, સ્વકીય શ્રીમદાચાર્યચરણકમલનો આશ્રય કરવો. સર્વથી પહેલાં શ્રીમદાચાર્યચરણારવિંદનો આશ્રય કરવાનું કારણ શું, એમ આકાંક્ષા થતાં આજ્ઞા કરે છે કે, પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ પ્રભુના આપ્યા વિના મળતું નથી; અર્થાત્ સ્વર્ગ વગેરે ફલ જેમ યજ્ઞ કરવાથી મળી શકે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ ભગવત્સ્વરૂપમાં રહેલા અમંદ આનંદનો સેવાદિથી અનુભવ કરવો તે, જ્યારે પ્રભુ દાન કરે ત્યારે જ મળે છે. અમુક કાર્ય કરવાથી મળતું નથી; માટે એ ફલનું સર્વ દૈવી જીવોને દાન કરવાને શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રભુએ ભૂતલ ઉપર પ્રકટ કર્યા છે, એ હેતુથી પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ કૃપા કરીને આપે છે ત્યારે જ મળે છે. એ કારણથી, બીજા સાધનોમાં રહેલી સર્વ નિષ્ઠાને, આસક્તિને ચોતરફથી કાઢી નાખીને, લેશ પણ એ નિષ્ઠાનો અંકુર ન રહે તેમ એનો સર્વાંશે ત્યાગ કરીને શ્રીમદાચાર્યચરણારવિંદની હૃદયમાં ભાવના કરો. મૂલ શ્લોકમાં ‘સાધનનિષ્ઠા’ શબ્દ છે, એનો અર્થ એ જણાય છે કે સાધનોમાં નિષ્ઠા

એટલે એ સાધન કરવાથી મને ઉત્તમોત્તમ ફલની પ્રાપ્તિ થશે અથવા મારું કલ્યાણ થશે, એવી નિષ્ઠા-ભાવના ત્યજી દેવી, એથી કાંઇ સાધનોનો ત્યાગ કરવાનો નથી. એ જ વાતને પોતે અર્ધ શ્લોકથી સ્પષ્ટ કરે છે. જો એકદમ સાધનો ઉપર નિષ્ઠા છોડીને સાથે જ સાધનોને પણ જો તિલાંજલિ આપે તો પાખંડી ગણાય, માટે પાખંડીમાં ન ખપવા માટે કાંઇ પણ નિષ્ઠા-ભાવના રાખ્યા વિના બધાં સાધનો પણ કર્યે જવાં, ચોટ માત્ર શ્રીમદાચાર્ય-ચરણારવિંદમાં રાખવી.

मर्म २ – (‘मानसी रीतकी मुख्यसेवा व्यसन’)

द्वितीयं कृष्णसेवैव मानसी फलरूपिणी ।
यतोऽन्यनिरपेक्षस्य किं देयं प्रभुणापि हि ॥ ५ ॥
सर्वभावेन सा कृष्णस्वरूपानन्ददायिनी ।
तया निरुद्धो भवति हृदये रसरूपतः ॥ ६ ॥

બીજું મર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે. તનુજા અને વિત્તજા સેવા પછી માનસી સેવા પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ અહીં સમજવી, માનસી સેવા ફલરૂપા છે. પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ અવસ્થાઓ છે. સ્વાતિનક્ષત્રના મેઘજલ પ્રતિ ચાતકને જેવો પ્રેમ છે તેવો પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તનુજા સેવા થાય. તનુજાસેવા અને પ્રેમ અવસ્થા બરોબર છે, બંને એક જ અવસ્થામાં હોય છે, તેમજ ચન્દ્ર અને ચકોર પક્ષી જેવી આસક્તિ પ્રભુ પ્રત્યે થાય ત્યારે ધનનો વિનિયોગ પોતાના પ્રેમનાં સ્થાનરૂપ પ્રભુની સેવામાં થાય છે, અને એને જ તનુજા સેવા પ્રભુ માની લે છે, જયારે પ્રેમ અને આસક્તિ, તનુજા અને વિત્તજા સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે એ ભગવદીયને કશી અપેક્ષા રહેતી નથી. **न नाकपृष्ठं** એ વૃત્રાસુર ચતુઃશ્લોકીના વર્ણન પ્રમાણે એ

સર્વથી નિરપેક્ષ બને છે. જયારે એને કશાની અપેક્ષા રહેતી નથી ત્યારે પ્રભુએ એને શું આપવું જોઇએ ? એ જ ફલરૂપ માનસી સેવા જ પ્રભુએ આપવી જોઇએ. એ ફલરૂપી માનસી સેવા અને વ્યસનાવસ્થા જયારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે વ્રજરત્ના જેવો સર્વાત્મભાવ પણ અનુભવાય છે. અને એ વડે માનસી સેવા કરતાં એ જ સેવા ભગવત્સ્વરૂપના આનંદનું દાન કરે છે - પ્રભુસ્વરૂપ-લાવણ્યનું પાન કરાવે છે, તેથી જ એવી માનસી સેવા અલૌકિક શૃંગાર રસાત્મા પ્રભુને હૃદયમાં રોકી રાખે છે, અને પ્રભુ પણ એ માનસી સેવાને અધીન બનીને ભક્તના હૃદયમાં રસાત્મરૂપે બિરાજે છે. ૬.

मर्म ३ – (‘लोकवैदिकत्याग शरण गोपीशको’)

तृतीयं लोकवेदस्वत्यागेन शरणागतिः ।
शरणस्थसमुद्धारो यतः कृष्णो निरूपितः ॥ ७ ॥
एवं स्थिते स्वमात्रैकशरणे चिन्तया युतः ।
कृष्णः स्वरूपमेव स्वं ददात्यन्यानपेक्षणात् ॥ ८ ॥

ત્રીજું મર્મ લૌકિક અને વૈદિકનો ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે જવું એ જ છે. **सर्वधर्मान् परित्यज्य** એ શ્રીમુખની આજ્ઞાને અનુસરીને લૌકિક વૈદિકને તિલાંજલિ આપીને એટલે એમાંની નિષ્ઠા ભાવનાનો ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે જવું, કારણ કે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શરણમાં રહેનારાઓના ઉદ્ધારક છે, એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ **शरणस्थसमुद्धारं कृष्णं विज्ञापयाम्यहम्** એ શ્લોકથી શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં નિરૂપણ કર્યું છે; તેથી સદાનંદ પ્રભુ શરણાગતવત્સલ છે, એટલે શરણે ગયેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે જ. એ પ્રમાણે જયારે જીવ માત્ર પ્રભુનું જ અથવા પ્રભુના શરણમાર્ગનું

જ શરણ ગ્રહણ કરે છે ત્યારે પ્રભુને ચિન્તા થાય છે કે આ જીવને શું દાન કરવું ? શરણાગત ભક્ત તો માત્ર પોતાનું જ શરણ પકડી રહ્યો છે, તેથી એને બીજા કોઇ પદાર્થની ઇચ્છા નથી એમ સ્પષ્ટ જ થાય છે. એમાં પણ પ્રભુ અપાર કરુણાના સમુદ્ર છે, તેથી પોતાના સદાનંદમય, કોટિકંદર્પલાવણ્યમય અલૌકિક માધુર્યૈકભાજન સ્વરૂપનું દાન કરે છે, એવા પરમ દયાળુ છે. ૮

मर्म ४ – (‘दीनता’)

चतुर्थं दीनता सर्वसाधनाभावबोधतः ।
परमार्तिप्रकाशेन कृष्णः कोमलमानसः ॥ ९ ॥
भक्तदुःखासहः शीघ्रं स्वरूपं प्रापयेत् पुनः ।
अपारकरुणासिन्धुर्दुःखितान्नह्युपेक्षते ॥ १० ॥

ચતુર્થ મર્મ દીનતા છે. જયારે સર્વ સાધનોથી હું રહિત છું, મેં એવું એકે સાધન કર્યું નથી કે જેને લઇને પ્રભુ મને ફલદાન કરે, એવી રીતે ચારે તરફથી પોતાની નિઃસાધનતા સ્ફુરે ત્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. વ્રજરત્નાઓએ પ્રભુના અંતર્ધાન પછી પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાને અનેક પ્રયાસો કર્યા, પ્રભુલીલાનું અનુકરણ કર્યું, પણ જયારે એકે પ્રયાસ પ્રભુસ્વરૂપના સંયોગ જેવો આનંદજનક થયો નહિ ત્યારે નિઃસાધનતાની સ્ફૂર્તિ થઇ અને રોદનરૂપ દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા. જયારે જીવને પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે અત્યંત આર્તિ પ્રકટ થાય છે, પ્રભુ ન મળ્યાથી જયારે એ અત્યંત પીડાય છે, ત્યારે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, કેમ કે આપનું અંતઃકરણ કોમલ સુકુમાર છે, અને એમાં પણ ભક્તનાં દુઃખોને તો કદી સહી શકતા નથી. ભક્તોનાં દુઃખોને જયારે સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુમાં નથી, કેમકે અત્યંત કોમલ અંતઃકરણવાળા છે, તેથી જયારે જયારે ભક્તને આર્તિ થાય છે ત્યારે પોતે સ્વરૂપાનંદનું દાન કરે છે, કેમ કે પોતે અપાર કરુણાના સિન્ધુસાગર છે, તો એક બિન્દુરૂપ કરુણા ભક્ત ઉપર કરવાથી કાંઇ ન્યૂન થશે નહિ, માટે જ દુઃખિત ભક્તો તરફ ઉપેક્ષા-બેદરકારી પ્રભુ કદી કરતા જ નથી. ૧૦

मर्म ५– (‘भावउद्बोध’)

पञ्चमं कृष्णलीलाया भावनं हृदि सर्वथा ।
तद्भावेन प्रभुः प्राप्तो भावात्मा तदभेदतः ॥ ११ ॥
न हि लीला विचारे तु स्वरूपादतिरिच्यते ।
स्वसर्वधर्मरूपत्वात् प्रभोर्भेदो न युज्यते ॥ १२ ॥
तथाप्याविष्कृते रूपे भेदबुद्धिर्निजेच्छया ।
लोकदृष्ट्या यथा सूर्ये किरणेषूदिते सति ॥ १३ ॥
धर्मधर्मिप्रतीतिर्हि प्राकट्ये रूपलीलयोः ।
अन्तःस्थितौ तु लीलैव स्वरूपमिति निश्चयः ॥ १४ ॥
गुणगाने तथाचार्यैरासक्तिवशतो हरौ ।
जाता तन्मयता क्रीडामयतैव निरूपिता ॥ १५ ॥
लीला स्वरूपतो नैव भिन्ना किरणसूर्यवत् ।
प्रतीतिमात्रतो भेदः स्वरूपेण न वस्तुतः ॥ १६ ॥
कृष्णः प्रविशति प्रीतो लीलाया हृदयस्थितौ ।

तदात्मा सकलैः स्वीयस्वरूपैरिति निश्चयः ॥ १७ ॥

પંચમ મર્મ ભાવોદ્બોધ છે. સદાનંદ પ્રભુની નિત્ય નવલ લીલાની નિરંતર હૃદયમાં ભાવના કરવી; એ પાંચમું મર્મ છે. એ લીલાની ભાવના કર્યાથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે, અથવા પ્રસન્ન થાય છે, કેમ કે પોતે જ એ ભાવરૂપ છે. એ ભાવ હૃદયમાં આવે ત્યારે એ ભાવસ્વરૂપ પણ હૃદયમાં પધારે જ, એમાં આશ્ચર્ય શું ? વળી પ્રભુની લીલા પણ જુદી નથી, લીલા પણ સ્વરૂપ જ છે, તેથી પણ એ લીલાની ભાવના કર્યાથી એ લીલાત્મક અને લીલાભાવાત્મક પ્રભુ હૃદયમાં બિરાજે એ અર્થ અત્યંત સુઘટ છે. જ્યારે લીલાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી જુદી પાડી શકાતી નથી. પ્રભુ જુદા અને એમની લીલા જુદી એવા ભેદભાવને સ્થાન મળતું નથી. જો પ્રભુમાં ભેદ હોય તો એમની લીલામાં પણ ભેદ હોય. એમ તો બની શકે જ નહિ કે પ્રભુ પણ જુદા જુદા હોય પ્રભુ તો એક જ છે, પણ એમના ધર્મો ઘણા છે. એ ધર્મો પણ ભગવત્સ્વરૂપથી જુદા નથી, પણ પ્રભુરૂપ જ લઇને પ્રભુસ્વરૂપમાં ભેદની કલ્પના કરવી યોગ્ય નથી. સ્વસર્વધર્મરૂપ પ્રભુ જ હોવાથી એમાં ભેદ ગણવો એ ઠીક નથી, પરંતુ પ્રભુ પોતાનાં જ સ્વરૂપો પ્રકટ કરે છે, એમાં જે ભેદબુદ્ધિ જણાય છે, જેમ કે આ સ્વરૂપ જુદું - એ ભેદ, પ્રભુની ઇચ્છાથી જ જણાય છે. એમાં દૃષ્ટાંત - જેમ સૂર્ય ઉદય પામે એ વખતે એના કિરણોમાં અને સૂર્યમાં ભેદબુદ્ધિ લોકની દૃષ્ટિમાં થાય છે, સૂર્ય ઊગે છે ત્યારે એ જુદો અને એનાં કિરણો જુદાં, એમ લોકની દૃષ્ટિમાં દેખાય છે; એવી રીતે જ્યારે પ્રભુ પોતાનું સ્વરૂપ અને એ સ્વરૂપથી કરવાની લીલા પ્રકટ કરે છે ત્યારે પ્રભુના એ લીલારૂપ ધર્મો અને એ લીલાયુક્ત ધર્મિસ્વરૂપ એમ ભેદબુદ્ધિ થાય છે; જેમ શ્રીનવનીતપ્રિયજીના પ્રકટ સ્વરૂપમાં બાળલીલાની સ્ફૂર્તિ મુખ્યતઃ થાય

છે અને શ્રીગોકુલેન્દુના સ્વરૂપમાં મુખ્યત્વે રાસલીલાની સ્ફૂર્તિ થાય છે અને તેથી બન્ને સ્વરૂપમાં ભેદભાવ થાય છે, આ બધું જ્યારે તે તે સ્વરૂપથી એવી ભિન્ન ભિન્ન લીલાઓ પ્રકટ કરેલી હોય ત્યારે જ એવી લીલાઓના આધારે તે તે સ્વરૂપમાં ભેદભાવ મનાય છે. **लीलाभेदे स्वरूपभेदः** એ સિદ્ધાન્ત એતન્મૂલક જ લાગે છે. આ ભેદભાવ જ્યારે એ સ્વરૂપ અને એવી લીલા પ્રકટ થાય છે ત્યારે જ જણાય છે. જેમ સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારે જ એમાં અને એનાં કિરણોમાં જુદાપણું ભાસે છે, ઉદય પામેલો નથી હોતો ત્યારે તો કિરણો અને સૂર્ય જુદાં છે એવું જ્ઞાન થતું જ નથી, તેવી જ રીતે જ્યારે સદાનંદ પ્રભુ- પોતાની સદાનંદમય લીલા અને પોતે પ્રકટ થાય છે ત્યારે એ લીલા અને એ સ્વરૂપમાં ભેદભાવ ભાસે છે, જ્યારે પોતે અંતર્ રમણ કરે છે ત્યારે તો લીલાસ્વરૂપાત્મક ગણાય છે એવો નિશ્ચય છે, જ્યારે લીલા સ્વરૂપની ભીતર રહે છે ત્યારે તો લીલા સ્વરૂપથી અલગ ભાસતી નથી, એ વખતે લીલા જ સ્વરૂપ છે, એમ નિશ્ચય સિદ્ધાંત થાય છે. શ્રીવેણુગીતની સમાપ્તિમાં શુકદેવજી કહે છે કે શ્રીવૃંદાવનવિહારી પ્રભુની એવા પ્રકારની લીલાઓનું પરસ્પર વર્ણન કરનારા વ્રજભક્તો તન્મયતાને પ્રાપ્ત થયા. શ્રીમદાચાર્યવર આ શ્લોકના સુબોધિનીજીમાં તન્મયતા શબ્દનો એવો અર્થ પ્રકટ કરે છે કે, તન્મયતાને પ્રાપ્ત થયા એટલે ક્રીડારૂપ-લીલા સ્વરૂપ થઇ ગયાં. જાગ્રદવસ્થા કે સ્વપ્નાવસ્થામાં પ્રભુલીલાનું દર્શન કરતાં કરતાં, કીડો જેમ ભ્રમરરૂપ થઇ જાય છે તેમ, પ્રભુ લીલારૂપ થઇ ગયાં. એથી જ પ્રભુની લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી થોડી પણ ભિન્ન નથી જ. જેમ સૂર્યનાં કિરણો સૂર્યથી જુદાં નથી, તેમ માત્ર એ લીલા જ્યારે બહાર પ્રકટ દૃષ્ટિગોચર થાય છે ત્યારે જ એમાં ભેદ જણાય છે, વસ્તુતઃ સ્વરૂપથી તો ભિન્ન નથી જ. દર્શન કરતી વેળાએ ભગવાનનું સ્વરૂપ અને એનાથી પ્રકટ થતી અનંત લીલાઓમાં તારતમ્ય જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ

ભગવાનનું સ્વરૂપ તે જ લીલા અને લીલા તે જ પ્રભુનું સ્વરૂપ એવો સિદ્ધાંત છે. એ હેતુથી જ જો પ્રભુની લીલા હૃદયમાં સ્થાન મેળવે તો સદાનંદ ભગવાન પણ પ્રસન્ન થઈને હૃદયમાં પ્રવેશે છે. પૂર્ણ પુરુષોત્તમની અનેક રસરૂપ લીલાઓમાંની એક પણ લીલાની સ્થિતિ જો હૃદયમાં થાય તો રસાત્મક નંદકુમાર હૃદયમાં પ્રવેશે છે; કેમ કે આપ એ લીલારૂપ છે, એટલે એ લીલાની સ્થિતિ જયારે હૃદયમાં થાય ત્યારે આપની પણ એમાં સ્થિતિ થઇ જવી જ જોઇએ. જે લીલાની સ્ફૂર્તિ ભક્તહૃદયમાં થઇ હોય તે લીલામાં જેટલાં પોતાનાં સ્વરૂપો હોય તે સર્વ સ્વરૂપ સાથે લીલાત્મક પ્રભુ ભક્તહૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, એવો નિશ્ચય છે. ૧૭

मर्म ६ – ‘(गुनगानतें) घोषत्रिय-भावना उभय जाने’)

षष्ठं व्रजस्थितानां यो भावः स्मर्यो वियोगिनाम् ।
ततो भावस्य सम्प्राप्तिर्भवितातो हरेर्भवत् ॥ १८ ॥
अवस्था क्लेशभावो वा तत्सम्बन्धी विचिन्त्यताम् ।
न स्वरूपं पृथग् यस्मान्न तत्र विशते मनः ॥ १९ ॥
तत्प्रविष्टतया नैव स्वरूपं भिद्यते ततः ।
अतोऽन्तःस्थितकृष्णास्ताः सततं हृदि भावयेत् ॥ २० ॥

છઠ્ઠું મર્મ વ્રજસુંદરીનો ભાવ છે. એ પણ વિરહી વ્રજસુંદરીનો જે ભાવ તેનું સ્મરણ કરવું એ છઠ્ઠું મર્મ છે. **हा नाथ रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महाभुज** એમ સતત ઉચ્ચારણ કરતાં વ્રજરત્નાઓના નિગૂઢભાવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. હૃદયમાં પ્રભુલીલાની નિરંતર ભાવના પણ વ્રજાંગનાઓના ભાવનું સ્મરણ કર્યાથી જ થશે. એથી જ પ્રભુની પણ સમ્પ્રાપ્તિ-સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાપ્તિ થશે; વિપ્રયોગથી સંયોગ થશે. આ ફલ પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્રજભક્તોની વિરહાવસ્થાનું ચિન્તન કરો, વિરહાવસ્થામાં પ્રાપ્ત થતાં ક્લેશભાવનું વિશેષ સ્મરણ કરો, પ્રભુની લીલાથી સ્વરૂપ જુદું નથી, જેથી ત્યાં મનનો પ્રવેશ થતો નથી જયારે વ્રજસુંદરીના ભાવમાં કે પ્રભુલીલામાં મનનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે તેથી સ્વરૂપનો ભેદ થતો નથી. વ્રજભક્તોનાં હૃદયમાં પ્રભુલીલા નિરંતર ઉદ્ભવે છે. લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન નથી; માટે જ સ્વરૂપમાં મન પ્રવેશ કરતું નથી, પણ લીલામાં પ્રવેશ કરે છે, અને લીલામાં મન પ્રવિષ્ટ થયાથી સ્વરૂપનો ભેદ રહેતો નથી. એટલા માટે જેમનામાં નંદનંદન બિરાજે છે તેવા વ્રજભક્તોની નિરંતર ભાવના કરવી.

ઉપરના શ્લોક ઉપર મનન કરતાં આ આશય પ્રકટ થાય છે : શ્રીહરિરાયચરણ પહેલાં ભગવલ્લીલાની ભાવના કરવાની આજ્ઞા કરે છે; પછી એમ આજ્ઞા કરે છે કે - વ્રજભક્તોના ભાવનું સ્મરણ કરવું, તેથી જ લીલાની ભાવના અથવા તો સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થશે. લીલા અને સ્વરૂપ એક જ છે, જેથી મન સ્વરૂપમાં પ્રવેશ ન કરતાં છતાંયે લીલાનું રસિક કાંઇક જલદી થાય છે. જયારે લીલામાં પ્રવેશે છે ત્યારે લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન ન હોવાથી સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્તિ અને પ્રભુની સમ્યક્ પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. વ્રજભક્તો પોતે તો તન્મયતાને - લીલાસ્વરૂપપણાને પ્રાપ્ત થયેલાં છે, તેથી જ પ્રભુનું સ્વરૂપ પણ એમનાથી જુદું નથી, માટે એમના ભાવનું સ્મરણ કરવાથી ભગવત્પ્રાપ્તિ સાથે જ થાય છે. એ હેતુથી જેમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ બિરાજે છે તેવા વ્રજસુંદરીની ભાવના હૃદયમાં કરવી. ૨૦

मर्म ७ – (‘गुनगानतें’)

सप्तमं प्रोच्यते मर्म सर्वदोषनिवारकम् ।

गुणा एव हरेर्गेयाः सर्वदोषनिवारणे ॥ २१ ॥
अन्यत् सर्वं न तत्रास्ति साधनं सर्वथैव हि ।
गुणेषु गीयमानेषु प्रसन्नः सन् हरिः स्वयम् ॥ २२ ॥
स्वात्मानमाविर्भाव्यैव स्वानन्दं सम्प्रयच्छति ।
गुणाः पूर्वं तु विरहे स्मृत्यार्तिं ददति प्रभोः ॥ २३ ॥

સાતમુ મર્મ ગુણગાન છે. સર્વ દોષના નિવારણ માટે હરિના ગુણો ગાવા. સર્વ દોષનું નિવારણ કરવા માટે બીજું કાંઇ પણ સાધન નથી. પ્રભુનાં ગુણગાન સિવાય બધા દોષને દૂર કરવા માટેનો બીજો કોઇ પ્રબલ ઉપાય છે જ નહિ. ગુણોનું ગાન કરતાં કરતાં પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, અને પ્રસન્ન થઇને આપ પોતે જ સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને સ્વાનંદનું દાન કરે છે. પહેલાં વિરહાવસ્થામાં પ્રભુનાં સ્મરણથી જે આર્તિ થાય છે તેને ગુણો જ બાળે છે, દૂર કરે છે, અથવા તો ગુણો પ્રભુનું સ્મરણ કરાવીને વિરહાવસ્થામાં થતી અસહ્ય પીડાને શાંત કરે છે. ભગવાન પોતે આનંદમય છે, એમની લીલા આનંદમય છે, અને ગુણો ધર્મો પણ આનંદમય જ છે, તો એ ગુણોનું ગાન કરવાષી એ ગુણોનું સ્વરૂપ જાણવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય, એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. ૨૩

मर्म ८ – ('कृष्णनाम स्फुरे')
अष्टमं नाममाहात्म्यस्फूर्तिः सर्वांशतो हरेः ।
तदन्यसाधनेष्वल्पबुद्धिः स्फुरति चेत्तदा ॥ २४ ॥

આઠમું મર્મ શ્રીહરિનાં નામોનાં માહાત્મ્યની સ્ફૂર્તિ થવી એ છે. અજામિલાદિ મહાદુષ્ટોનો ઘોર પાતકપંકમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર ભગવન્નામ જ છે. એવી નામની મહત્તા સર્વાંશે સ્ફુરે. નામ સિવાયનાં બીજા સાધનોમાં અલ્પ બુદ્ધિ થાય. નામ જેવા ચિંતામણિ પાસે બીજાં સાધનો તુચ્છ ભાસે. નામ પણ ભગવદ્રૂપ જ છે પ્રભુ નામ અને રૂપ એ બન્ને સ્વરૂપે પ્રકટે છે. નામ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી એની મહત્તા પ્રભુસ્વરૂપથી ઓછી હોય નહિ. ૨૪

मर्म ९ – ('पल न आज्ञा टरे ')
नवमं वाक्यमात्रैकनिष्ठता ह्यविचारणात् ।
यतो वाक्यप्रवृत्तस्तु साधनं वाप्यसाधनम् ॥ २५ ॥
विपरीतं च विदधंस्तूष्णीं तिष्ठंश्च सर्वदा ।
स्वतो भगवता नूनं कृतार्थीक्रियते जनः ॥ २६ ॥

નવમું મર્મ ભગવદ્વાક્યમાત્રમાં નિષ્ઠા એ છે. કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના પ્રભુની જે કાંઇ આજ્ઞા થાય તેમાં તત્પર થવું, ગમે તેવી વિપરીતતા જણાતી હોય તો પણ પ્રભુ જે કરે છે તે મારા સારા માટે જ કરે છે એવા દૃઢ વિશ્વાસથી એમની આજ્ઞાને અધીન બની જવું. એમ થવાથી, પ્રભુનાં વાક્યને અનુસરવા માત્રથી સાધનો બની શકે, અથવા ન બની શકે, અથવા કાંઇ વિપરીત બની જાય, અને માત્ર સદા મૌન સ્થિતિ જ થાય તોપણ ભગવાન પોતે જનને કૃતાર્થ કરે છે. સ્વામીની આજ્ઞાનું સર્વાંશે અવલંબન કરવું એ સેવકોનો મુખ્ય ધર્મ છે. એ મુખ્ય ધર્મને પકડી રાખતાં કદાચિત્ બીજા ગૌણ દેહધર્મોને તિલાંજલિ આપવી પડે છે તો તેથી કાંઇ ફલહાનિ થવાની નથી. સાધનો ન બને, વિપરીત ઊલટું જ કાર્ય થઇ જાય, અથવા તો સારું નરતું કાંઇ પણ ન કરી શકાય તો પણ ભગવાન તો નિશ્ચય કૃતાર્થ કરવાના જ, એમાં કાંઇ પણ સંશય નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે ૮૪

વૈષ્ણવની વાર્તામાં વાંચો શ્રીકૃષ્ણદાસ મેઘનની વાર્તા. માત્ર શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની આજ્ઞા માત્રને અધીન થઈને ૩ દિવસ સુધી એક જ ઠેકાણે એમ ને એમ ઊભા રહ્યા હતા ! ૨૫.

मर्म १० – ('कृति-वचन-विश्वास चित्त आने'
भगवदीय जान सत्संगको अनुसरे,
ना देखे दोष अरु सत्य भाखे ।
पुष्टपथमर्म दश धर्म यह विध कहे,
सदा चित्तमें श्रीद्वारिकेश राखे ॥)

दशमं मर्म विश्वासो भगवत्यखिलात्मनि ।
तत्सम्बन्धिष्वपि पुनः कृते रूपे तथाविधे ॥ २७ ॥
यादृशो यत्र हि प्रोक्तः कृष्णस्तत्र हि तादृशः ।
तदीयास्तत्समा ज्ञेयाः प्रतीता अपि चान्यथा ॥ २८ ॥
यत्करोति हरिः कृष्णः स्वकीयेषु कृपालवः ॥ २९ ॥
तत्साध्विति च मन्तव्यं यथा पित्रोः कृतौ सुतः ।
एतानि दश मर्माणि वेत्ति यः सर्वथा जनः ॥ ३० ॥
श्रीमदाचार्यकृपया भक्तिमार्गे महामतिः ।
तस्य मार्गेश्वरः कृष्णो वशो भवति तत्क्षणात् ॥ ३१ ॥

દસમું મર્મ વિશ્વાસ છે. અખિલના અંતર્યામી આત્મા એવા ભગવાનમાં અખંડ વિશ્વાસ રાખવો, એ દશમ મર્મ છે. જેવો વિશ્વાસ એવા પ્રકટ ભગવત્સ્વરૂપમાં છે તેવો જ વિશ્વાસ રાખવો, અથવા એ પ્રભુએ જ એવું રૂપ ધર્યું છે, માટે ભગવદીયોમાં એવો જ વિશ્વાસ રાખવો; અથવા તો એવું લૌકિક રૂપ જોવામાં આવે તો પણ ભગવદીયોમાં ભગવત્તુલ્ય વિશ્વાસ રાખવો. જે સ્થળે જેવા કૃષ્ણ કહ્યા છે તે સ્થળે તેવા જ ભગવદીયો છે; અથવા તો જે સ્થળે જેવા ભક્તો કહ્યા છે તે સ્થળે શ્રીકૃષ્ણ જ તેવા થાય છે એમ સમજવું. જો ભગવદીયો જુદી રીતે જણાતા હોય તો પણ એઓ ભગવદીય હોવાથી ભગવત્સદ્દશ જાણવા. કોઈ ભક્તમાં ભક્ત તરીકેનાં જે લક્ષણો હોવાં જોઈએ તે આપણાથી જોઈ ન શકાય અને બીજા કેટલાંક વિપરીત લક્ષણો જોવામાં આવે તોપણ એમને સ્વામીનો સંબંધ થયેલો હોવાથી સ્વરૂપાત્મક જ સમજવા. કૃપાપરાયણ સદાનંદ નંદનંદન પોતાના નિજ જનો માટે જે કાંઈ કરે છે તે સારું જ કરે છે એમ માનવું. જે માબાપનું દરેક કાર્ય પુત્રના હિતને માટે જ હોય છે અને માબાપનું દરેક કાર્ય પોતાના જ હિતને અર્થે છે એમ માનવાની પુત્રની પણ ફરજ છે, તેમ જીવોએ પણ એમ જ માનવું કે પ્રભુનો સંબંધ ધરાવનારા મહાનુભાવી ભગવદીયો જે કાંઈ કરે તે છે સારું જ કરે છે, માટે સર્વથી પહેલાં ભગવદીયોમાં વિશ્વાસ રાખવો; એમના દોષ ન જોવા. એમના દરેક કાર્યમાં ઉત્તમતા જોવી. એમ કર્યાથી જ નવમ, અષ્ટમ વગેરે મર્મો સિદ્ધ થશે.

આ સ્થળે આટલું રહસ્ય સમજવાનું કે મર્મની ગણનાનો જે ક્રમ શ્રીહરિરાયજીએ બતાવ્યો છે તે ચડતો ઊતરતો છે. અર્થાત્ પહેલું મર્મ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ફલાત્મક છે અને જયારે બીજું મર્મ સિદ્ધ થાય ત્યારે એ જ પણ સિદ્ધ થાય. બીજું મર્મ ત્રીજું સિદ્ધ થયા પછી, ત્રીજું ચોથા પછી, એમ ઉત્તરોત્તર કાર્ય-કારણભાવ છે. એ ઉપરથી પહેલું મર્મ પહેલાં સિદ્ધ થાય અને બીજું એના પછી અને ત્રીજું એથી અન્તર એમ ક્રમ ન લેતાં,

પ્રથમ દસમું મર્મ વિશ્વાસ અને ભગવદીયોમાં ભગવદ્બુદ્ધિ અને પછી અનુક્રમે નવમું, આઠમું, સાતમું વગેરે સિદ્ધ થાય એમ અવધારવું. ૩૧

(શ્રીહરિરાયચરણ ગ્રન્થનો ઉપસંહાર કરતાં ફલશ્રુતિ વર્ણવે છે :-)

विज्ञायैतानि मर्माणि श्रीमदाचार्यसेवकैः ।
भक्तिमार्गे स्थितिः कार्या सर्वदातिविचक्षणैः ॥ ३२ ॥

આ દશ મર્મને જે જે જન સર્વાંશે સમજે છે તે શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી ભક્તિમાર્ગમાં મહાબુદ્ધિમાન થાય છે, ભક્તિમાર્ગમાં એની બુદ્ધિ સારી પેઠે પ્રવર્તે છે, અને એને માર્ગના ઈશ્વર-માલિક શ્રીકૃષ્ણ તત્કાલ વશ થાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાપાત્ર સેવકો અત્યંત વિચક્ષણ હોય છે. એઓએ આ દશ મર્મો સમજીને, અનુભવીને ભક્તિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. ૩૨

(અથવા, આ શ્લોકમાં સામાન્ય શિખામણ છે કે આ મર્મો સમજીને ભક્તિ કરવી.)

ઇતિશ્રીહરિરાયમહાપ્રભુ વિરચિતં
પુષ્ટિપથમર્મનિરૂપણં સમ્પૂર્ણમ્